

ԳՅՈՒՐԻՆԻ ԳԱՎԱՌԱԿԻ ՎԱՐՉԱԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ
19-ՐԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՄԿՋԲԻՆ

Գյուրինի կազան Սեբաստիայի սանջակի հարավային զավառակներից մեկն էր: Վերջինիս սահմաններն էին հյուսիսից՝ Կանգալի կազան, հարավից՝ Հալեպի վիլայեթը, արևմուտքից՝ Ազիզիեի, արևելքից՝ Տարենտեի կազանները:

Վարչական կենտրոնն էր համանուն Գյուրին քաղաքը, որը 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին հայաշատ մի կենտրոն էր: Քաղաքը բաժանված էր բազում թաղերի, որոնց մեծ մասը հայաբնակ էր:

Շուղուլ (Շաղալ) թաղը բնակեցված էր գլխավորապես հայերով, որոնց թիվը հասնում էր 200 տան, որոնցից 60 տուն հայերը բողոքականներ էին¹:

Էորեն թաղը բաժանված էր 2 մասի՝ Վերի ու Վարի և բաղկացած էր 150 հայ տնից, որից 30 տունը բողոքականներ²: Տաբեր թաղն ուներ 50 տուն մահմեդական բնակչություն³:

Սմկնա թաղն ուներ 20 տուն բնակիչ, որից 10-ից ավելին բնակեցված էին հայերով⁴:

Չերչի-Կոբը շրջապատված էր բարձրադիր լեռներով՝ շուրջ 20 տուն հայերով, որոնցից նշանավոր էին Մավուսախալյան գերդաստանը⁵:

Յաշ-Թեփե թաղը բաղկացած էր 40 տուն հայ բնակչությունից⁶:

Սև-բլուրն ուներ 100 տուն հայ, որոնցից 30 տունը բողոքականներ էին⁷: Այս թաղի բնակչության թվում էին մի քանի տուն մահմեդականներ⁸:

Սաղ թաղում էր գտնվում հայոց մայր եկեղեցին: Այստեղի հայ բնակչության մասին խոսելիս պետք է անդրադառնալ հետևյալ հանգամանքին: Գյուրին քաղաքի մեջ 60 տնից ավելի կաթոլիկ հայեր կային: Նրանք սովորաբար բնակվում էին Սմկնա, Շուղուլ և Սաղ թաղերի մեջ⁹:

¹ ՀՀ ԱԱ, ֆ. 425, ց. 1, գ. 64, թ. 26, տե՛ս նաև Էփրիկեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 436, տե՛ս նաև Առաքել Պ., նշվ. աշխ., էջ 396:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

Խաս-պաղ թաղը գրեթե ամբողջովին հայաբնակ էր և ուներ շուրջ 200 հայ տուն¹⁰։ Չախ- ծորը¹¹ քաղաքի բոլոր թաղերից առաջինն էր թե՛ բազմամարդության և թե՛ ընդարձակության տեսակետից։ Ուներ 400 տուն հայ բնակիչ, որից 90-ը բողոքականներ¹²։

Այսպիսով, Գյուրին քաղաքի հայ բնակչության թիվը հասնում էր 1180 տան։ Այս տվյալը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ այն վերաբերում էր 1870-ական թթ., քանի որ արդեն 1883թ. նրանց թիվը հասնում էր 1300 տան¹³։

Գյուրին քաղաքի անտանելի վիճակը, ցորենի ու հացի չլսված թանկությունը օրական պարենը հայթաթող կյուրինցիների մեծ մասին ստիպում էր արտագաղթել։ Կյուրինցիները գաղթում էին խումբ-խումբ¹⁴։ Մնացող Գյուրինցիների հիմնական զբաղմունքը արհեստագործությունն ու առևտուրն էր։

1889թ. մի հողվածագիր այսպես է բնորոշել կյուրինցիներին. «Գյուրինի հայերն քաջարի արուեստի, վաճառականութեան և զինավարժութեան մեջ մեծ համբաւ ունին իբրև նրբամիտ վաճառականներ և արհասիրտ ճամբորդներ, անվախ ի տուր եւ առս։ Ունին վաճառականական տներ հաստատուած Դսլէպ, Պոնտոս, Կարին, Պոլիս, Սեբաստիա, Տիգրանակերտ, Նաեւ՝ Լոնտոն, Մանչեսթըր»¹⁵։

Ցավոք այս գավառակը ևս չխուսափեց 1895-1896թթ. թուրքական ջարդերից։ Գյուրին քաղաքի բնական աճը խաթարվեց։ Թեև այս արհավիրքը խաթարեց հայ ժողովրդի բնական աճը Գյուրին քաղաքում, բայց հայերը շարունակեցին գերակշռել քաղաքի բնակչության մեջ։

1898-1900թթ. քաղաքն ուներ 2000 տուն՝ 12000 բնակիչ, որից 1400 տունը կազմում էին հայերը¹⁶։

Արդեն առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին Գյուրինն ուներ 2000 տուն կամ 14000 շունչ հայ բնակչություն¹⁷։

Գյուրինի կազայի հայկական գյուղերից էին Գարա-Սարը, Գարա-Էորեն, Չախրն-Քյոյիվը, որոնք գտնվում էին Գյուրին քաղաքից հյուսիս։ 20-րդ դարի առաջին քառորդին այստեղ հետևյալ ժողովրդագրական

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում։

¹¹ Ոմանք Ջաղաց-ծոր են անվանում՝ ծորերի մեջ ջաղաց ունենալու պատճառով։

¹² Տե՛ս նույն տեղում։

¹³ Մասիս, Կ. Պոլիս, 1883, մարտի 25, թ. 3441։

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում։

¹⁵ Արտքս, Պետերբուրգ, 1889, էջ 76-82։

¹⁶ ԳԱԹ, Ազատյան Թ., բաժ. 3, գ. 23, թղթ. 1 և 5, տե՛ս նաև Արևելք, Կ. Պոլիս, 1898, հուլիս։

¹⁷ Գաբիկեան, նշվ. աշխ., նույն տեղում, Առաքել Պ., նույն տեղում, նաև Աղեքսանդրեան, նշվ. աշխ., էջ 373։

պատկերն էր. Գարա-Սար՝ 72 տուն հայ բնակիչ, Գարա-Էդրեն՝ 80 տուն հայ և 20 տուն թուրք, Չախրն-Քյոյիվ՝ 20 տուն հայ բնակչություն¹⁸:

Թուրքաբնակ գյուղեր էին Թելին (60 տուն), Գուբյուքը (50 տուն), Թուխմիշը (60 տուն), Յազիքեյը (15 տուն)¹⁹:

Կազայում գոյություն ունեին շուրջ 50 թուրքաբնակ դարձած գյուղեր՝ 2000 տուն բնակչությամբ²⁰: Այդ թուրքական գյուղերից միայն մի քանիսում էին բնակվում հայեր, որոնց թիվը հասնում էր 53 տան: Այսպես, օրինակ Գյուրին քաղաքի շրջակայքում գտնվող գյուղերից միայն Ելքեն ուներ 5 տուն, Կավակը՝ 20 տուն հայ բնակիչ²¹:

Գարատորագ գյուղախմբի 12 թուրքական գյուղերից միայն Գարավերենն ուներ 19 տուն հայ բնակչություն, իսկ Կեռպեք Վերեն գյուղախմբի 30 թուրքական գյուղերից միայն Քյուրքճի և Քյաֆիր-Վերեն գյուղերն ունեին խառը բնակչություն²²:

Գյուրին քաղաքից բացի, Կազայում 20-րդ դարի սկզբին ապրում էին ընդհանուր հաշվով 225 տուն հայեր: Եթե ընդունենք յուրաքանչյուր տան համար բնակիչների նվազագույն թիվը 8 հոգի, ապա ստացվում է շուրջ 2000 անձ: Այսպիսով 1914-1915թթ., մեր հաշվարկով Կազայում բնակվում էր շուրջ 16000 հայ բնակիչ:

Թեև հայերի մեծագույն մասը 20-րդ դարի սկզբին կենտրոնացած էր Գյուրին քաղաքում, բայց այնուամենայնիվ ընդհանուր Կազայում նրանք ավելի մեծ թիվ էին կազմում, քան թե մյուս էթնիկ տարրերը:

Դեռ 1881թ. հայոց առաջնորդարանի հաղորդած վիճակագրության համաձայն²³ Գյուրինում և շրջակա գյուղերում բնակվում էին 7900 շունչ թուրքեր և կզլբաշներ, 8830 շունչ հայեր, 1600 շունչ քրդեր: Ավելի քիչ էին կզլբաշներն ու քրդերը:

Հայերի համար հայոց առաջնորդարանի ցույց տված տվյալները պետք է համարել մոտավոր: Հայտնի է, որ հարկերից խուսափելու նպատակով, հայոց առաջնորդարանը թուրքական կառավարությանը ներկայացնում էր հայ բնակչության նվազեցված տվյալներ, որը դժվարալուծելի խնդիրներ է առաջ բերում հայ բնակչության իսկական թվերի հաշվարկման ժամանակ:

Փաստորեն հայերը դարավերջին այստեղ կազմում էին ընդհանուր բնակչության մոտ 48,2%-ը, մինչդեռ թուրքերը և կզլբաշները միասին՝ 43,1%-ը, քրդերը՝ 8,7%-ը:

¹⁸ Առաքել Պ., նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 411, տե՛ս նույնը Աղեքսանդրեան Ա., նշվ. աշխ. էջ 375:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁰ Աղեքսանդրեան Ա., նշվ. աշխ., նույն տեղում:

²¹ Թեոդիկ, նշվ. աշխ., էջ 128:

²² Նույն տեղում, էջ 128-129:

²³ Մասիս, Կ. Պոլիս, 1881, հոկտեմբերի 13, թ. 3015:

ԱՐՄԱՆ ՄԱՆԱԿՅԱՆ

Ամփոփելով նշենք, որ Կյուրինի կազմի XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին ուներ խայտաբղետ ժողովրդագրական կազմ, որի բաղկացուցիչ էին տարրերն էին հայերը, թուրքերը, կղերաները, քրդերը: Հայերը, գերակշռող տոկոսը կազմելով այս բնակչության մեջ, այս հատվածի մշակութային հարստության կրողն էին: